

УДК: 336.1:339.5:355

Андрій Крисоватий*доктор економічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,**Голова Вченої ради,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна**a.krysovaty@wunu.edu.ua**head_ac@wunu.edu.ua**ORCID ID: 0000-0002-5850-8224*

КРИЗА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ВОЄННА РЕАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

Andriy Krysovaty*Doctor of Economics, Professor,
Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine,
Chairman of the Academic Council,
West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine*

THE CRISIS OF GLOBALISATION AND THE MILITARY REALITY OF UKRAINE: CHALLENGES AND THREATS TO PUBLIC FINANCES

Анотація. Підрозділ присвячений дослідженню трансформаційних процесів у сфері публічних фінансів України в умовах воєнних викликів та глобальної кризи. Розглянуто російську агресію як каталізатор процесів, що прискорили перехід світової економіки від п'ятого до шостого технологічного укладу, який базується на штучному інтелекті, адитивних технологіях, нанобіоінженерії, нових формах енергетики та цифровій інфраструктурі. Це формує нові умови для функціонування фінансових систем, де безпекові пріоритети виходять на перший план.

Окреслено ключові загрози для публічних фінансів України: розбалансованість фіскального простору, еkleктичність податково-бюджетної системи, надмірна централізація, залежність від зовнішніх кредиторів, відсутність єдиної концепції реформування. Визначено, що сучасна фіскальна політика змушена балансувати між оперативним забезпеченням оборонних видатків і довгостроковою потребою збереження боргової стійкості. Традиційні інструменти – податки, позики, бюджетні витрати – трансформуються, оскільки безпекова функція витісняє соціальну й економічну.

Публічні фінанси в умовах війни виконують подвійну функцію: фінансують військові й соціальні потреби та створюють основу для відновлення після війни. У підрозділі акцентовано увагу на важливості нових підходів до управління,

серед яких – запровадження фіскальних правил і використання стохастичного моделювання, яке дозволяє враховувати непередбачуваність воєнних та глобальних шоків. Наведено приклади математичних моделей дефіциту бюджету та боргової динаміки, які демонструють ризики боргової нестійкості без міжнародної підтримки.

Проаналізовано концептуальні підходи до реформування фіскального простору: еволюційний (поступове вдосконалення існуючої системи) та революційний (глибокі трансформації). Наголошено на потребі балансу між централізацією та децентралізацією публічних фінансів, а також між інтересами держави, бізнесу й громадян. Відсутність універсальної концепції реформування зумовлює хаотичність рішень і низьку довіру до інститутів.

Особливу увагу у дослідженні приділено проблемі фіскального суверенітету, що в умовах війни стає гарантією державності. Публічні фінанси розглядаються не лише як економічна, а й як соціальна та політична категорія, адже вони відображають відносини між державою та суспільством. Обґрунтовано роль ментальності та фіскальної толерантності та аргументовано, що готовність громадян і бізнесу жертвувати ресурсами для спільної перемоги є визначальною. Широка «зона фіскальних протиріч» між інтересами держави та виробників блокує формування ефективної політики.

Систематизовано світові концепції збалансування бюджетів у кризових умовах: щорічне балансування, циклічне балансування, автоматичні стабілізатори, компенсаційний бюджет, фіскальна консолідація. Автор наголошує, що досвід європейських країн у застосуванні спеціальних фіскальних правил може бути корисним для України, однак їх імплементація має враховувати воєнні реалії та потребу у фінансуванні оборони. У цьому контексті вирішальним фактором виступає міжнародна фінансова допомога.

Резюмовано, що війна прискорила кризу глобалізації й актуалізувала потребу у переосмисленні ролі держави у фінансовій сфері. Майбутня фінансова архітектура має базуватися на поєднанні безпекових пріоритетів, соціальної відповідальності та інновацій. Перезавантаження публічних фінансів можливе через формування нового «соціального фіскального договору», що забезпечить баланс інтересів держави, суспільства та бізнесу. Лише за таких умов Україна зможе побудувати ефективну й стійку фінансову систему, здатну протистояти воєнним і глобальним викликам та забезпечити повоєнне відновлення.

Ключові слова: публічні фінанси, війна, глобалізація, фіскальний простір, бюджетний дефіцит, боргова стійкість, фіскальний суверенітет.

Abstract. This part is dedicated to the study of transformation processes in the field of public finances in Ukraine in the context of military challenges and global crises. The article considers russian aggression as a catalyst for the processes that accelerated the transition of the world economy from the fifth to the sixth technological paradigm which is based on artificial intelligence, additive technologies, nanobioengineering, new forms of energy, and digital infrastructure. This creates new conditions for the functioning of financial systems, where security priorities take center stage.

The key threats to Ukraine's public finances are outlined: imbalance in the fiscal space, eclecticism of the tax and budget system, excessive centralization, dependence on external creditors, and the lack of a unified concept of reform. It is determined that modern fiscal policy is forced to balance between the operational provision of defense expenditures and the long-term need to maintain debt sustainability. Traditional instruments – taxes, loans, and budget expenditures – are transforming, as the security function displaces the social and economic ones.

Public finances in wartime perform a dual function: they finance military and social needs while also creating the basis for recovery after the war. The section focuses on the importance of new approaches to governance, including the introduction of fiscal rules and the use of stochastic modeling, which allows accounting for the unpredictability of military and global shocks. Examples of mathematical models of budget deficit and debt dynamics are given, which demonstrate the risks of debt instability without international support.

Conceptual approaches to reforming the fiscal space are analyzed: evolutionary (gradual improvement of the existing system) and revolutionary (deep transformations). The need for a balance between centralization and decentralization of public finances, as well as between the interests of the state, business, and citizens, is emphasized. The lack of a universal concept of reform leads to chaotic decisions and low trust in institutions.

The study pays special attention to the problem of fiscal sovereignty, which becomes a guarantee of statehood in wartime. Public finances are considered not only as an economic, but also as a social and political category, because they reflect the relationship between the state and society. The role of mentality and fiscal tolerance is substantiated, and it is argued that the willingness of citizens and businesses to sacrifice resources for a common victory is decisive. A wide «zone of fiscal contradictions» between the interests of the state and producers blocks the formation of an effective policy.

The world's concepts of balancing budgets in crisis conditions are systematized: annual balancing, cyclical balancing, automatic stabilizers, compensatory budget, and fiscal consolidation. The author emphasizes that the experience of European countries in applying special fiscal rules can be useful for Ukraine, but their implementation should take into account military realities and the need for defense financing. In this context, international financial assistance is a decisive factor.

It is summarized that the war has accelerated the globalization crisis and highlighted the need to rethink the role of the state in the financial sector. The future financial architecture should be based on a combination of security priorities, social responsibility, and innovation. The reboot of public finances is possible through the formation of a new «social fiscal agreement,» which will ensure a balance of interests of the state, society, and business. Only under such conditions will Ukraine be able to build an effective and sustainable financial system capable of facing military and global challenges and ensuring post-war recovery.

Key words: public finance, war, globalization, fiscal space, budget deficit, debt sustainability, fiscal sovereignty.

Військова агресія росії проти нашої держави ще більше загострила проблеми кризи початку двадцять першого століття, а саме – кризи глобалізації. Війна стала останнім і рішучим етапом цього процесу. Виходячи із положень теорії збігу обставин, або, як її ще називають, теорії нового прагматизму, криза глобалізації в

обов'язковому порядку призведе до заміни технологічного укладу. Технологічний уклад – це спосіб виробництва, який прийнятий у суспільстві в даний час. Зараз світ знаходиться в кінці п'ятого технологічного укладу – в економіці споживання, тобто економіці послуг і фінансових технологій посередництва. Проблеми війни в Україні поступово наближають нас до переходу до шостого укладу, в якому основою знову буде виступати безпекова виробнича економіка, але яка базуватиметься повністю на штучному інтелекті та аддитивних технологіях. Турбулентність світового порядку і недотримання норм міжнародного права при оцінці військової агресії росії, що розглядається в парадигмі науково-технічного процесу, наближає нас до освоєння шостого технологічного укладу, який характеризується нерівномірно змінним, пришвидшеним розвитком військових нанобіоінженерій, заснованих на досягненнях молекулярної хімії, фізики, біології та генної інженерії, квантових технологій, глобальних інформаційних мереж і цифрових технологій, інтегрованих високошвидкісних військово-транспортних систем (таких як дрони і лазер), нових видів і способів отримання енергії, когнітивних, соціогуманітарних, керованих психоемоційних технологій. Будь-яка зміна технологічного укладу внаслідок війни – це переділ власності, боротьба нового капіталу, що базується на нових технологіях, із старим консервативним капіталом. Перехід до шостого технологічного укладу буде базуватись на зміні світового порядку і світової політичної системи. До сьогодні існував Вашингтонсько-Брюссельський пакт про вільне переміщення людей, грошей, капіталів, товарів, послуг, інформації. Сьогоднішня позиція Сполучених Штатів Америки і відсутність єдиного спільного підходу до оцінки агресивних дій росії в країнах Європейського простору підтверджують, що при шостому технологічному укладі світ буде менш відкритим. Він рухатиметься до закритості та до згортання світової торгівлі в теперішньому її розумінні. Основу такого укладу буде складати Вірт – віртуальний світ, де можна буде створювати і робочі місця, і вести торгівлю, і комунікувати, і що найдивовижніше, і водночас найсуперечливіше, – навчатися і здобувати освіту онлайн / віртуальна освіта. У цьому плані війна росії проти України стала каталізатором цих процесів. Кардинальні зміни із приходом технологічного укладу пройдуть і у фінансовому секторі суспільства. Блокчейн, створення електронних грошей і криптовалюти, керована соціалізація психоемоційного сприйняття військових і безпекових, а не соціально спрямованих фінансових рішень повністю змінюють сутнісні наповнення фінансових дефініцій і вимагають нового, прагматичного розуміння та переосмислення природи як публічних фінансів, так і фіскального простору. На сьогодні технології шостого технологічного устрою стають пріоритетними, а отже, і домінуючими у суспільстві. Перехід на ці технології, особливо у воєнних реаліях, є болісним і супроводжується кризовими явищами соціально-гуманітарного характеру. Очевидно, що можливість пом'якшення турбулентності таких процесів, які супроводжують зміну технологій, залежить не тільки від здатності генерувати проривні технології, але й і від мобільності інституту держави та його здатності щодо реагування на виклики та загрози війни, а також інтегрування і засвоювання позитивних інновацій шостого технологічного укладу.

Моніторинг викликів і загроз для публічних фінансів в умовах війни і глобальних політичних суперечностей свідчить про те, що вітчизняний фіскальний

простір не склався як єдине ціле, у якому узгоджені всі функціональні елементи. Реалії українського сьогодення у сфері фінансового простору – це внутрішня неузгодженість складових цілісної системи бюджетних, боргових та податкових правовідносин. Це і нестабільність правового регламентування фінансних відносин, складність адміністрування податків та податкових платежів, порушення принципів економічної, соціальної справедливості та рівномірності податкового навантаження, незадовільне вирішення фінансних завдань через перекосяки як в галузевому, так і територіальному аспектах, негативний вплив політики у сфері фінансової політики на стан національної економіки, низький рівень податкової та бюджетної дисципліни.

Дискурс навколо еволюції інституту держави та перспектив збереження її суверенітету в епоху військової агресії та кризи глобалізації не отримав однозначної оцінки у науковій літературі. Очевидним є лише одне: світ змінюється, і разом з ним змінюються уявлення про роль держави у міжнародних економічних відносинах¹ під час війни в політичному, економічному і соціальному житті суспільства; «...відбувається трансформація цієї традиційної форми організації світового соціуму в деяку нову її форму» [2]. Все це вкотре у контексті ретроспективи глобального розвитку актуалізує пошук відповіді на риторичні запитання: яка роль відводиться державі і якою має бути оптимальна модель її фінансової поведінки в сучасних військових умовах глобальних трансформацій? Чи справді глобальна конкуренція означає кінець національної фінансової економічної політики та держави добробуту (welfarestate)²?

Актуальність даного напрямку дослідження диктується тим, що сучасна практика трансформації фінансового простору надає переконливі свідчення того, що процеси наукового обґрунтування вираженої концепції реформувань продовжують підмінятися безперспективним перетасовуванням державних боргових зобов'язань або їх окремих елементів. Методологічна помилка полягає у тому, що Україна знову підійшла до необхідності реформування публічних фінансів в умовах війни без практично розробленої, відповідної соціально-економічної доктрини держави. Непослідовність проявляється у тому, що, з одного боку, декларується потреба підвищення теоретико-методологічного підґрунтя безпековості фінансних реформувань, а з іншого, – здійснюються спроби прийняття законів для захисту від агресора без розробки відповідної концепції. За такого підходу зрозумілі сумніви

¹Упродовж кількох століть з часу свого виникнення держава (у своїй специфічній формі національної держави) розглядалась як головний суб'єкт у міжнародних економічних відносинах. Регулювання світової економіки асоціювалось з діяльністю національних урядів, оскільки саме вони здійснювали юридичний контроль у межах своїх суверенних територій. Найбільш розвинуті в той чи інший період національні господарства значною мірою визначали характер, форми і механізми міжнародних відносин. Цілковито обґрунтовано світова економіка розглядалась як сукупність взаємопов'язаних національних економік. Торгівля і рух капіталу в світовій економіці були буквально інтернаціональними (Дет. див. [1]).

² Держава загального добробуту (welfarestate) отримала поширення в країнах Західної Європи після Другої світової війни. Організаційно-правове зародження держави добробуту пов'язане з іменем англійського політичного діяча Уільяма Беверіджа, пропозиції якого (план Беверіджа) в 1942 р. стали основою ряду законів про державну систему медичного обслуговування та соціального забезпечення. На міжнародному рівні підставою для правового оформлення й практичної розбудови держави загального добробуту стали рішення Міжнародної організації праці (Філадельфія, 1944 р.) (Дет. див. [3]).

щодо можливостей розв'язання протиріч, які накопичилися у фінансній сфері, та запобігання їх подальшому виникненню. По-перше, концепція реформування публічних фінансів в умовах війни повинна чітко визначати, яким саме чином повинні відбуватися зміни. Насамперед це стосується напрямку реформування фінансового простору. Умовно його можна поділити на еволюційний, що не несе у собі кардинальних змін у короткостроковому плані, а є подальшим вдосконаленням податкових і позикових фінансів, у першу чергу – мобілізація фінансових ресурсів для фінансування військових і безпекових потреб; та революційний, що передбачає одночасні глибокі зміни та перетворення. Звідси перше принципове питання, яке виникає при корекції публічних фінансів у контексті нинішнього стану фінансового простору, визначених концептуальних положень та критичного аналізу світових здобутків: чи спроможна сучасна фінансова політика досягти необхідної ефективності еволюційним шляхом, чи необхідні її докорінні перетворення в умовах війни? Відповідь на це запитання є вирішальною і для розробки програми конкретних заходів як основного етапу реалізації методологічної конструкції фінансових реформ, що зумовлено взаємозалежністю усіх її складових.

Сьогодні в Україні питання фінансування військових потреб та безпекового захисту населення належать до найгостріших як в економічному й соціальному, так і в політичному контексті. Фінансова політика України поєднала в собі принципи двох фінансних просторів, найбільш характерних для світової практики – європейської та американської. При цьому якщо в європейській системі переважає обкладання обороту у формі податку на додану вартість, то в американській – прибутковий принцип оподаткування. Складність вітчизняної фінансової політики визначена еклектичним поєднанням обох зазначених просторів з базовою метою – забезпечення максимального рівня фінансних надходжень як основної складової доходної частини бюджету.

Україна, не маючи достатнього практичного досвіду й наукового обґрунтування формування та реалізації публічних фінансів в умовах війни, розвивалася експериментальним шляхом, нерідко роблячи при цьому хибні кроки. Введені податки та інші фінансні інститути, нові форми державних запозичень певною мірою були новими скоріше за формою, ніж за змістом. Так чи інакше вони містили ознаки старої адміністративної системи, заснованої на надмірній централізації процесу формування та розподілу фінансових ресурсів держави. Це призвело до того, що акумулювання доходів бюджетів за рахунок податкових та боргових фінансів відривалося від процесу господарювання самих платників податків та від процесу витрачання цих ресурсів через бюджети. Відсутність універсальної методологічної концепції реформування як стратегії і тактики публічних фінансів в умовах війни на всіх рівнях бюджетної системи держави, за якою можна було б розрахувати оптимально можливий та допустимий (як для держави, для територіальних громад, так і для платників податків) рівень фінансового навантаження, призвела до сьогоднішньої ситуації, де при невисоких (порівняно з іншими країнами) податкових ставках і безладі в адмініструванні державних запозичень, зводиться нанівець забезпечення умов для фінансового забезпечення всіх військових потреб. Головне завдання у цьому плані полягає в наповненні

безпековим змістом форм вітчизняного фіскального простору, а це потребує зміни схеми й пропорцій розподілу та перерозподілу валового національного продукту на основі виваженої та прозорої фіскальної політики, яка б оптимально враховувала як фіскальні інтереси держави в умовах війни, безпеково-економічні інтереси суб'єктів господарювання, так і безпеково-соціальні інтереси громадян.

В умовах війни доцільно виокремити три найбільш поширені методологічні позиції, на яких ґрунтуються спроби принципового поглиблення відповідних визначень.

Перша з них стосується розуміння публічних фінансів в умовах війни як інструмента реалізації фінансових інтересів державної скарбниці (казни). У цьому контексті публічні фінанси пов'язані з державною діяльністю і прийняттям фінансових рішень щодо способів фінансування військових і безпекових державних видатків за рахунок податків та інших методів накопичення фінансових ресурсів держави.

У традиційному розумінні макроекономічних залежностей публічні фінанси розглядають як заходи уряду, спрямовані на зниження суспільної напруги і страху інфляції через зміну державних видатків, рівня оподаткування чи мобілізації альтернативних доходів держави або через одночасне поєднання обох цих заходів. У такому контексті доходи держави і державні видатки – основні інструменти публічних фінансів, які повинні мати стимулюючий / експансійний характер (спрямовані на підтримання високих темпів фінансування військових потреб та досягнення високого рівня зайнятості стимулюванням сукупного попиту шляхом розміщення військового державного замовлення через інститут державних закупівель) та стримуючий / рестрикційний характер (зорієнтовані на скорочення сукупного попиту і зниження рівня інфляції).

Щоб окреслити визначальні детермінанти публічних фінансів на сучасному етапі глобальних європейських трансформацій, необхідно звернути увагу на ще один важливий із методологічної точки зору аспект. Де-юре публічні фінанси залишаються форпостом економічного суверенітету держави. Йдеться щонайменше про два такі основні аспекти. По-перше, одним із принципів правосуб'єктності держави і символом національного суверенітету з часів Вестфальського миру 1648 р. є право кожної суверенної держави встановлювати і стягувати на своїй території податки. По-друге, основою економічного суверенітету є бюджет як інструмент надання суспільних благ, як фінансова основа економічної діяльності держави і виконання нею своїх основних функцій. І наскільки б інтенсивно не відбувалися процеси турбулентності глобалізації та гібридні війни, допоки є бюджет – існує держава, поки існує держава – існуватиме бюджет. Бюджетна політика традиційно залишається концентрованим відображенням основних функцій держави, а структура бюджету – її пріоритетів. На відповідній основі реалізуються і механізми управління публічними фінансами.

Де-факто домінанти публічних фінансів в умовах війни і глобальної кризи європейської та світової економіки винесені за географічні межі країни.

Насамперед важливі зміни зумовлені кардинальною перебудовою механізмів макроекономічного регулювання. Якщо раніше вибір цільових орієнтирів і методів регулювання визначався винятково національними інтересами країни, то через бажання нашої держави вступити у Європейський Союз він значною мірою

залежить від визначальних домінант європейського глобального розвитку. А це потребує, з одного боку, уніфікації та гармонізації інструментів і методів управління публічними фінансами, оскільки глобалізація в умовах війни звузила можливості для довільної та волюнтаристської поведінки. А з іншого боку, в умовах глобальної конкуренції «...фінансова система, правила інвестиційної діяльності й бюджетна політика мають більшою мірою реагувати на зміни параметрів європейської економіки, що набуває глобального характеру» [4].

На сьогоднішньому етапі військового супротиву російській агресії та кризи глобалізації безпосередніми основними зовнішніми чинниками формування публічних фінансів України виступатимуть:

- встановлення миру в Україні та повоєнна відбудова;
- подолання корупції та дотримання вимог Міжнародних фінансових інститутів, які виступатимуть донорами та кредиторами Української держави;
- пошук нових джерел забезпечення нашої держави нафтою і газом;
- очікування результатів Європейської інтеграції;
- темпи повоєнного відновлення рівня ділової активності країн – торговельних партнерів України й економічного зростання європейської економіки і, відповідно, попиту на товари українського експорту;
- фізичний обсяг попиту на основні товари українського експорту на європейському ринку;
- рівень і динаміка цін на основні товари українського експорту на європейському ринку;
- динаміка повоєнних відсоткових ставок на європейському фінансовому ринку, оскільки вони визначають інтенсивність та напрями потоків капіталу (передусім портфельних інвестицій), фінансовий стан країни зі значною зовнішньою заборгованістю, а отже, і доступність капіталу для українських позичальників;
- рівень волатильності основних резервних валют (долара США і євро), в яких деноміновані зовнішні боргові зобов'язання України.

Сьогодні криза охопила глобальну соціальну сферу і переходить у сферу політичну (гібридні війни, загострення політичного протистояння у світовому масштабі, соціальні потрясіння і проблеми з біженцями). Найгірше, що все це відображається на соціумі і криза перейшла у сферу цінностей та ідеології. Необхідно переосмислити цілі глобального розвитку. Потрібно принципово перебудувати інститути, у межах яких функціонує світове господарство. Військова агресія росії показала, що існуюча зараз система міжнародних інститутів сприяє швидше глобальному хаосу, ніж глобальному порядку. Неспроможність світової спільноти сьогодні вибудувати постулати для практичної реалізації основних положень мирного співіснування задля ефективного безкризового безпекового розвитку світової економіки ще раз підтверджує, що економіка майбутнього потребує нового теоретичного підґрунтя та побудови новітніх інститутів, які в комплексі дадуть змогу скоординувати у світовому масштабі і економіку, і політику у контексті врахування національних культурних особливостей та соціальної сфери (неформальних інститутів).

Наявність зовнішніх чинників впливу і виключно суб'єктивних факторів компаративістики багатовимірною простору підтверджують актуальність на сьогодні

положень теорії збігу обставин розвитку, яка базується на нормативному підході нового прагматизму [5].

Послаблення інститутів фіскальної політики в умовах війни як основного інструмента управління публічними фінансами і стабілізації кон'юнктури в умовах глобальної нестабільності зумовило об'єктивну необхідність висунення нових концепцій фінансового регулювання. Дедалі частіше порушується питання про необхідність впровадження у фінансову практику так званих «бюджетних (фіскальних) правил» (йдеться про правила / норми, які затверджені законодавчо або прийняті у формі «суспільної угоди» і повинні стати критеріями фінансової дисципліни й ефективної бюджетної політики). Необхідність прийняття цих правил в умовах війни зумовлена перманентно зростаючими бюджетними дефіцитами, державною заборгованістю і збільшенням видатків на обслуговування військових потреб і галопуючого державного боргу, що однозначно негативно позначається на темпах економічного зростання і стабільності фінансових систем як розвинутих країн, так і країн з ринками, що розвиваються. Відкритим залишається питання про можливі позитивні та негативні наслідки, що можуть виникнути під час використання цих правил порівняно з гнучкою (дискреційною) фіскальною політикою, яка більш динамічно реагує і адаптується до наслідків війни та зовнішньої економічної кон'юнктури. Інакше кажучи, предметом дискусії упродовж останніх кількох десятиліть залишається питання: яка політика більш ефективна: уніфікована, що базується на жорстких правилах, нормах і законах, чи дискреційна, в умовах якої рішення щодо вжиття тих чи інших заходів приймаються з урахуванням як цілей національної фінансової політики, інституціональної організації бюджетного процесу і методів реалізації бюджетної політики, так і зовнішньої економічної кон'юнктури?

Таблиця 1

Типи та інструментарій управління суспільними фінансами

Тип управління	Інструменти суспільних фінансів		
	Бюджетно-податкові		Боргові
	Бюджетні видатки	Податки	Позики
Експансійні / стимулюючі	зростають	зменшуються	збільшуються
Рестрикційні / стримуючі	скорочуються	зростають	зменшуються

Джерело: складено автором

Дедалі очевиднішим є те, що бюджетний дефіцит, як і інші фіскальні параметри (доходи, видатки, державні борги), важливо розглядати не лише в статичі, а й у динаміці (як формування доходів бюджету, здійснення бюджетних видатків, фінансування бюджетного дефіциту і обслуговування боргових зобов'язань держави), оскільки всі вони є відображенням процесів, що взаємопов'язано протікають у часі з різною інтенсивністю, збігаючись за напрямками чи різноспрямовано.

Кон'юнктурний фіскальний розрив як різниця (відхилення) фактичних основних параметрів суспільних фінансів від потенційно запланованих виникає у

результаті дії ендогенних і екзогенних асиметричних шоків / імпульсів, а циклічний фіскальний розрив (відхилення фіскальних параметрів від заданої тенденції з урахуванням чинника часу) є наслідком стохастичних коливань ділової активності навколо тренда.

Незалежно від типу асиметричного шоку (чи то шок пропозиції, чи попиту), а також від того, які механізми його поширення, асиметричні шоки можуть виникати як всередині країни, так і за її межами. В умовах сучасної глобальної фази розвитку європейської економіки фінансова система будь-якої країни через торговельні і фінансові взаємозв'язки піддається впливу зовнішніх чинників і економічних подій, що відбуваються в інших країнах і регіонах. Відповідно, в аналітичних цілях за допомогою економетричних моделей важливо прораховувати вплив не лише ендогенного (в науковій літературі зустрічаємо «домашнього» [6]), а й екзогенного (міжнародного) компонента стохастичних кон'юктурних коливань і циклічних імпульсів. Кожен із таких екзогенних імпульсів чи асиметричних шоків поширюється в глобальній економіці, змінюючи фіскальні параметри фінансової політики окремих держав, причому спосіб поширення залежить від моделі соціально-економічного розвитку кожної конкретної держави та структури її фінансової системи. Теоретично характер впливу екзогенних стохастичних кон'юктурних коливань і циклічних імпульсів можна інтерпретувати по-різному:

– по-перше, як деякий набір загальних для всіх країн і одночасно на них діючих асиметричних шоків;

– по-друге, як сукупність стохастичних кон'юктурних імпульсів (шоків), що виникають в окремих країнах і з певним часовим лагом поширюються на інші країни через торговельні канали та фінансові ринки.

Насправді на практиці важко провести чітке розмежування між цими альтернативами, хоча очевидна можливість виникнення ситуацій, у яких основну роль відіграє кожна із цих альтернатив.

В умовах поглиблення глобальних фіскальних дисбалансів і загострення проблеми фінансової кризи актуалізується питання збалансованого бюджету і забезпечення на цій основі стійкості публічних фінансів в умовах війни. Сучасна фінансова наука оперує п'ятьма основними концепціями збалансування фіскального простору в умовах війни, в рамках яких прописані теоретичні моделі прийняття фінансових рішень:

1. Концепція збалансування бюджету на щорічній основі, суть якої полягає в необхідності щорічного збалансування бюджету і першочергове фінансування військових та безпекових потреб;

2. Концепція циклічного збалансування бюджету, згідно з якою бюджет має бути збалансований не в календарному чи фінансовому році, а протягом усього військового циклу і наближення миру. У цьому випадку державні запозичення виступають інструментом фінансування бюджетного дефіциту, що виникає в результаті скорочення доходів від оподаткування в депресивній фазі економічного циклу.

3. Концепція автоматично стабілізуючої економічної політики, що передбачає збалансування бюджету протягом дії військового стану, проте увага акцентується на так званих вмонтованих стабілізаторах.

4. Концепція компенсаційного бюджету, в якій наголошується на перманентно зростаючій стагнації економіки розвинутих країн і, відповідно, на неможливості зменшення постійно зростаючого дефіциту бюджету та повної відмови від державних запозичень.

5. Концепція фіскальної консолідації, науковий інтерес до якої зріс під впливом глобальної кризи 2008–2009 рр. і в умовах російської агресії проти України з 2014 року. В основу бюджетної політики більшості країн на найближчі роки покладено ідею забезпечення стабільності бюджетної системи за рахунок скорочення бюджетного дефіциту з умовою виконання раніше прийнятих зобов'язань і сприяння інноваційному розвитку економіки. Така корекція бюджетної політики визначається щонайменше двома причинами. По-перше, подальше нарощування військових бюджетних видатків суперечить політиці забезпечення фінансової стабільності та стримування інфляційних процесів. По-друге, накопичений у більшості країн за попередні періоди тягар соціальних зобов'язань потребує їхньої інвентаризації та максимально допустимого скорочення, що виявилось у посиленні жорсткості бюджетних правил і вимог до виділення бюджетних коштів.

Як підтверджує практика розвинутих європейських країн, для досягнення фіскальної збалансованості та стійкості більшість із них застосовує спеціальні фіскальні правила³. Узагальнюючи європейський досвід, автори одного із досліджень на цю тему виділяють три основні типи правил, що накладають обмеження на бюджетну політику з метою досягнення макроекономічної стабільності, зміцнення фінансової надійності та довіри до економічної політики уряду [8]:

1. Правила, що потребують збалансованого бюджету чи обмеження граничної величини бюджетного дефіциту (зокрема, йдеться про такі форми фіскальних обмежень: повну відповідність доходів і видатків бюджету (тобто повну заборону державних запозичень) чи обмеження бюджетного дефіциту певним відсотком ВВП; збалансування доходів і видатків з урахуванням циклічного чинника (аналогічно це стосується і обсягу бюджетного дефіциту); збалансування лише поточних доходів і видатків (при тому, що позики допускаються лише для фінансування капіталовкладень));

2. Правила щодо політики державних запозичень (можуть забороняти державні позики із внутрішніх джерел; у центрального банку; або ж обмежувати ці позики певною пропорцією до державних доходів і видатків у минулому).

3. Правила щодо обсягу державного боргу чи резервів (можуть обмежувати обсяг валової (або чистої) заборгованості відсотком у внутрішньому валовому продукті; визначати величину резервів позабюджетних фондів (найчастіше фондів соціального страхування) часткою щорічних соціальних виплат).

В умовах нестабільної зовнішньої кон'юнктури масштаби глобальних фіскальних дисбалансів закономірно зростають, проте їх наслідки (ефекти) в

³В 1990-ті рр. у більшості країн були підготовлені нормативні та методичні документи у сфері проведення бюджетної політики, розробки довгострокових бюджетних стратегій і досягнення бюджетної стійкості. Наприклад, у Великобританії був прийнятий «Кодекс бюджетної стабільності» (1997 р.), Австралії – «Хартія бюджетної справедливості» (1998 р.), Новій Зеландії – «Акт фіскальної відповідальності» (1994 р.), Європейському Союзу – «Маастрихтська угода» (розширено в 1997 р. відповідно до «Пакту про стабільність і зростання»). (Дет. див. [7]).

різних країнах суттєво відрізняються як за характером і причинами виникнення, так і за регулярністю й тривалістю існування в часі тощо. На аналітичному рівні асиметричний характер ефектів фіскальних дисбалансів можна пояснити щонайменше з позицій трьох якісно різних точок зору.

По-перше, їх динаміка і форми вияву (йдеться про фіскальні дисбаланси) в країнах, які значною мірою залежать від умов зовнішньої торгівлі й зовнішнього фінансування, відрізняються від тих, що наявні в країнах, менш залежних від зовнішнього світу. У такому разі можна спостерігати більший вплив невизначеності чинників зовнішнього середовища (наприклад, ціни на нафту і газ, валютної волатильності та нестабільного обмінного курсу, динаміки відсоткових ставок на ринках позикового капіталу та ін.) на державні фінанси країн із надмірним рівнем залежності від них, що значною мірою зумовлений високою зовнішньоекономічною відкритістю (йдеться в т. ч. й про українську військову економіку).

По-друге, країни – експортери сировини і товарів з низьким рівнем обробки піддаються впливу іншого типу шоків, ніж країни – експортери готової високотехнологічної продукції. Як відомо, амплітуда коливань світових цін на сировину набагато вища, ніж на продукцію обробної галузі, що пов'язано як з обмеженістю природних запасів (наприклад, нафти і газу), так і з недостатнім рівнем конкуренції на сировинних ринках, що мають олігополістичний характер. Щодо цін на товари з низьким рівнем обробки (наприклад, чорні та кольорові метали), то їх динаміка значною мірою визначається загальною світовою кон'юктурою (у випадку погіршення умов торгівлі відбувається різке зниження цін на таку продукцію).

І насамкінець, основні фіскальні параметри в умовах війни (доходи і видатки бюджету, бюджетний дефіцит і державний борг) можуть відрізнятися від цільових орієнтирів внаслідок того, що прогнози всіх основних макроекономічних показників містять систематичну помилку⁴, дія якої в умовах нестабільної зовнішньої кон'юктури, як правило, посилюється. Світовий досвід показує, що різні країни у різні періоди застосовують як консервативне прогнозування параметрів державних фінансів (за якого, наприклад, прогнози бюджетних доходів цілеспрямовано занижуються), так і оптимістичні підходи до прогнозування параметрів державних фінансів (коли прогнози бюджетних доходів, навпаки, цілеспрямовано завищуються)⁵. Стійкі оптимістичні прогнози означають, що уряд, забезпечуючи короткострокові політичні цілі або тиск лобістських груп, намагається невиправдано збільшити державні витрати. Це призводить до регулярного перевищення законодавчо встановлених показників бюджетного дефіциту, тобто до послаблення фінансової дисципліни.

Аналізуючи асиметричні ефекти фіскальних дисбалансів в умовах війни, важливо враховувати, що вони визначаються динамікою макроекономічних

⁴Чергування недооцінки певного показника з його переоцінкою свідчить про випадковий характер помилки прогнозування, натомість переважання завищених чи занижених прогнозів свідчить про їх систематичне відхилення від фактичних показників.

⁵Так, наприклад, А. Ауербах у своїй відомій роботі показав, що прогноз доходів федерального бюджету в США систематично занижувався (консервативний підхід) при президенті Б. Клінтоні (в 1993–1999 рр.) і систематично завищувався до нього (в 1986–1992 рр.). (Дет. див. [9]).

параметрів, які змінюються під впливом стохастичних кон'юнктурних імпульсів (шоків) і принципово відрізняються за характером формування. Відповідно, доцільно виокремити три категорії змінних.

1. Показники зовнішньої кон'юнктури в умовах кризи глобалізму та гібридних воєн (ціни на товари експорту й імпорту, крос-курси долара і євро, динаміка відсоткових ставок на світових ринках позичкового капіталу і т. ін.), які виступають винятково як екзогенні шоки пропозиції (за їх прогнозування важливо використовувати оцінки міжнародних організацій і великих міжнародних компаній).

2. Показники, що піддаються корекції, значення яких значною мірою визначаються рішеннями уряду і центрального банку задля збільшення видатків на оборону і безпеку (хоча варто зазначити, що ці рішення суттєво залежать і від значень екзогенних змінних). Йдеться насамперед про інфляцію і обмінний курс. Прогнозування таких змінних має ув'язуватися з оцінкою реакції влади (політичні шоки) на зміну зовнішніх умов.

3. Похідні / вторинні змінні, які переважно визначаються поєднанням зовнішніх змінних і показників, що піддаються корекції (наприклад, обсяг експорту чи імпорту, величина прибутку і заробітної плати тощо).

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що основні тенденції публічних фінансів більшості держав у середньостроковій перспективі визначатимуться асиметричними ефектами і сценаріями післявоєнного відновлення української та європейської економіки, а також внутрішніми асиметричними шоками.

Трансформації макроекономічної політики у контексті структурних реформ та глобалізації, які панують у світі упродовж останнього десятиліття, засвідчують наявність фундаментальної тенденції до посилення інституціоналізаційних механізмів реалізації національної політики у сфері публічних фінансів, зорієнтованої на безпековість, а не на ефективність, стабільність і зниження вразливості до зовнішніх викликів і загроз. Перезавантаження формальних і неформальних інститутів управління публічними фінансами в умовах війни та повоєнної відбудови сьогодні виступають невід'ємним елементом новітньої філософії державотворення.

Теоретичне обґрунтування турбулентності у сфері глобалізації національних виробництв наштовхують на поширення досвіду запровадження нової інституційної архітектури макрополітики у сферу фіскальної політики, публічних фінансів та бюджету. Відсутність конкретних теоретичних постулатів, чітко визначених координат трансформації сфери оподаткування, міжбюджетних трансфертів, видатків і запозичень призводять до нових фундаментальних ризиків.

Саме наявність нових ризиків та загроз у сфері довгострокової стабільності публічних фінансів посилює зацікавленість до повного оновлення інституційного дизайну управління державними і місцевими фінансами в умовах війни.

Реалії сучасного соціально-економічного буття показують, що не капітал диктуватиме умови національним урядам, а розвинуті державні бюрократичні машини, які маніпулюють думками мільйонів, будуть диригувати економікою. Це зовсім не означає, що ми йдемо до комунізму. Приватна власність залишиться у фундаменті суспільства, проте сам капітал нездатен боротися з наслідками гібридних війн і військових агресій, світових фінансових криз, нелегальною імміграцією чи

глобальним потеплінням. Вирішення макропроблем стабілізації публічних фінансів, що зачіпають інтереси усіх без винятку, вимагає деякого обмеження індивідуальної свободи. В цьому сенсі людство рухатиметься в майбутнє, зазираючи у минуле, відділяючись від ліберальної мрії абсолютної свободи.

Після завершення війни стоятиме питання навіть не про роль держави в управлінні економікою, а про вирішення класичного завдання ринкового господарювання: яким чином багаті повинні ділитися з бідними, оскільки кожного разу початок системної кризи лежав у площині перерозподілу чи створення видимості перерозподілу благ задля безпековості всіх без жодного винятку.

Фіскальний суверенітет під час війни проявляється у прийнятті державою норм, що регламентують визначення і поширення фінансової юрисдикції, самостійного і повного права прийняття рішень щодо встановлення критеріїв, принципів та пріоритетів податкових і боргових фінансів. Суверенітет, за твердженням французького теоретика Ж. Бодена, є неодмінною ознакою держави. Фіскальний суверенітет може бути представлений у верховенстві держави щодо визначення джерел державних доходів для фінансування військових заходів задля збереження територіальної цілісності та національного суверенітету; засобів примусу, які покликані забезпечити захист безпекових інтересів держави; форм державного контролю, який забезпечує своєчасність надходження податкових, боргових та інших військових доходів та найголовніше напрямків їх витрачання для забезпечення безпекових суверенних інтересів держави [10].

В глобальному просторі фіскальний суверенітет представляє собою сукупність правових норм та юридично закріплених правил, які регламентують взаємні зобов'язання держав шляхом визнання за кожною з них права на законне примусове вилучення частини приватної власності з метою вільного розпорядження природними та фінансовими ресурсами, здійснення економічної діяльності та рівноправної участі в міжнародних економічних відносинах.

Трактування *інститутів фіскального суверенітету як поведінкового стереотипу* відповідає соціальному підходу і ґрунтується на тому, що громадянин – суб'єкт фінансового забезпечення військових витрат і одночасно отримувач безпекових суспільних благ – щоденно взаємодіє з іншими громадянами та різними соціальними групами. Будучи членом багатьох соціальних груп, він займає в них відповідну позицію, зумовлену ступенем включення в різні групи, а також становище, що обґрунтовується поняттями соціального статусу і соціальної ролі.

Якщо соціальний статус визначається положенням індивіда чи групи в соціальній системі, що володіє специфічними для цієї системи ознаками, то соціальна роль – це модель поведінки індивіда в умовах війни, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі соціальних, суспільних і міжособистісних відносин. Іншими словами, соціальна роль – це поведінка в умовах війни, яка очікується від людини, що займає відповідний соціальний статус.

На думку західних теоретиків Т. Адорно та К. Хорні, сучасне суспільство вимагає від людини постійної зміни моделі поведінки для виконання конкретних цілей. Тому цілком звичним явищем в сучасному суспільстві є рольові конфлікти, які виникають у ситуаціях, коли від індивіда вимагається одночасне виконання кількох

ролей з протилежними вимогами, зокрема, платника військових податків, власника військових облігацій та отримувача безпекових і соціальних суспільних благ.

Соціальні статус і роль є певним чином двома сторонами одного феномена: якщо статус є сукупністю прав, привілеїв та обов'язків, то роль – дією в межах цих сукупностей та обов'язків. Тому фінансова роль суб'єкта держави в умовах війни складається з рольового очікування (експектацій) та виконання цієї ролі.

Представлення *інститутів фінансового суверенітету в умовах війни як правил гри* актуалізує політичний підхід, особливу увагу приділяючи складовим реалізації фінансової політики та військової фінансової доктрини в межах конкретного фінансового простору, зокрема, на рівні держави, її території, як окупованої, так і неокупованої, (за умови, що територіальні органи влади наділені правом встановлювати і реалізовувати свою фінансову політику) та об'єднання держав.

Згідно з вищезначеним підходом, фінансовий простір в умовах війни розуміється як:

- 1) простір безпекової взаємодії економічних суб'єктів;
- 2) простір, структурований статусами економічних агентів, їх груп та порядком пріоритетності їх соціальних позицій для боротьби із військовою агресією росії;
- 3) середовище розташування економічних суб'єктів, місце реалізації їх взаємодій, сфера боротьби за доступ до благ і ресурсів, що містяться в просторі;
- 4) сукупність відносин (зв'язків, взаємодій), в які вступає індивід, групи індивідів та суспільство загалом, тип яких визначає параметри розширення чи згортання фінансового простору в умовах війни.

Безумовно, будь-які дії з забезпечення функціонування фінансового простору в умовах війни і глобальної політичної та дипломатичної турбулентності є завданням доволі складним, навіть для країн з розвинутою ринковою економікою. Підтримка розгортання процесів фінансового континууму зумовлює необхідність урахування великої кількості чинників та постійного моніторингу ймовірних ризиків і загроз, аналізу рівня безпековості здійснюваних заходів впливу, оцінки відповідності формальних інститутів соціально-економічним тенденціям в умовах війни. Тому система заходів розширення фінансового простору повинна бути спрямована на якісне покращення фінансових взаємодій і включати в себе систему заходів із мінімізації трансакційних витрат і втрат суб'єктів, дохід від реалізації права власності на активи яких забезпечуватиме приріст фінансових ресурсів для фінансування військових та безпекових видатків, позитивну динаміку макроекономічних показників та підвищення рівня конкурентоспроможності суспільних інститутів.

Арсенал сучасного стану нашої держави в умовах війни дозволяє з тим або іншим ступенем конструктивності долучитися до дискусії щодо політики централізації або децентралізації публічних фінансів, яка проводиться державою. Підприємці та їхні прибічники у законодавчій владі стверджували про неприпустимо високі показники одержавлення ВВП під час війни, органи фінансової влади та представники уряду доводили, що його величина є цілком нормальною, а подальше суттєве зниження – просто неможливим у зв'язку з безперспективністю зменшення військової видаткової частини бюджету, представники місцевих громад заявляли про надмірну централізацію бюджетних ресурсів та неефективність політики міжбюджетних трансфертів.

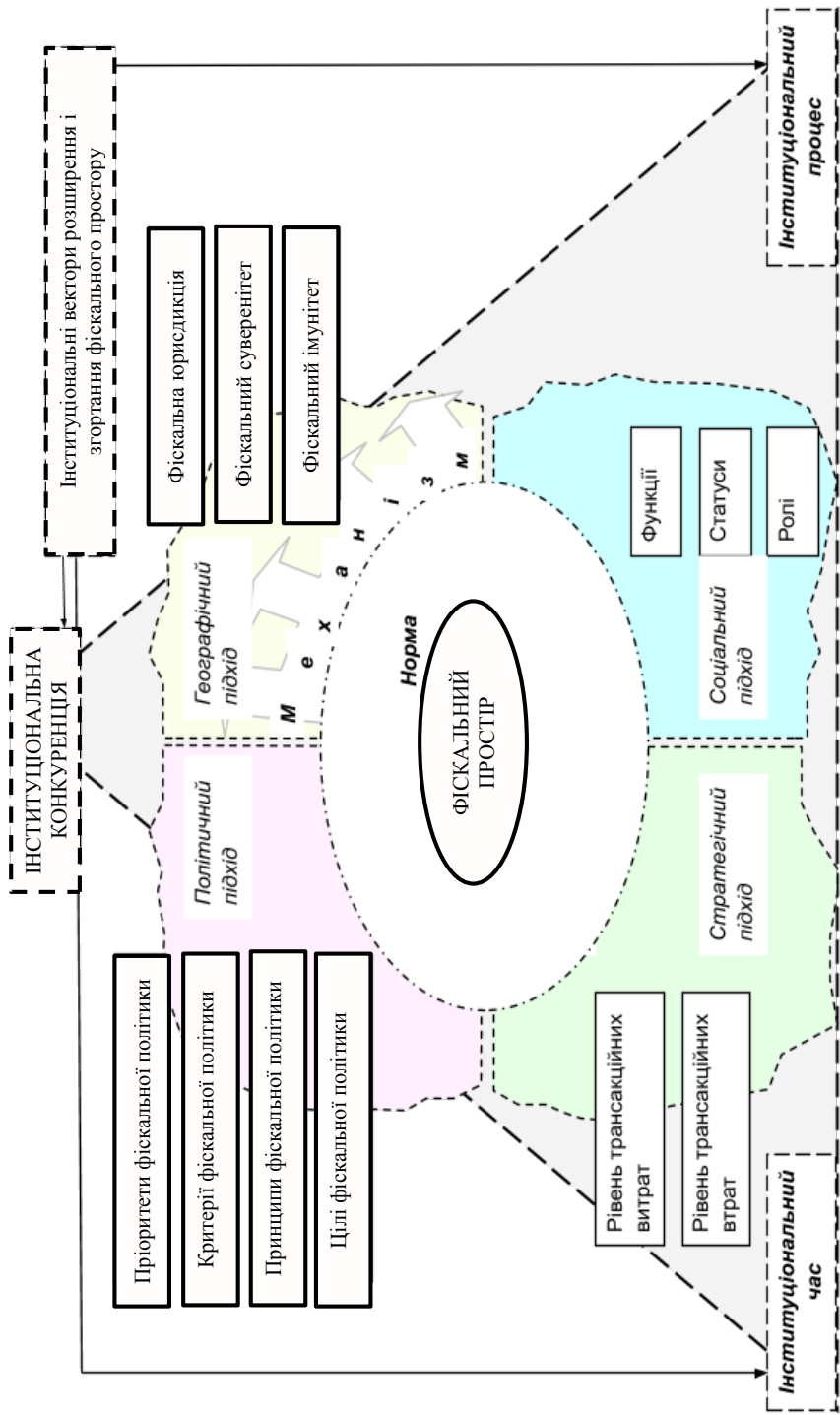

Рис. 1. Структура, елементи та вектори розширення і згортання фіскального простору
Джерело: складено автором.

І все-таки велика в Україні під час війни централізація фіскального простору чи цілком нормальна? Що заважає побудові у нашій державі ефективної безпекової фінансової системи в умовах децентралізації? Чому центральна влада і влада на місцях та бізнес не можуть прийти до розумного компромісу? І чи можливий взагалі такий компроміс? Можливо, тут має місце «особливий шлях» нашої країни під час війни?

Головне – визначити точку максимуму на кривій Лаффера та ідентифікувати, де ж щодо цієї точки (ліворуч або праворуч) розташовується фактичний рівень одержавлення ВВП під час війни. А в цей час українські реформатори, не отримуючи від науки ніяких серйозних і, головне, однозначних рекомендацій, здійснювали експерименти з вітчизняною фінансовою системою держави, що воює із набагато сильнішим агресором.

Відносно недавно стало остаточно зрозуміло, що концепція фіскальної кривої А. Лаффера потерпає від методичної та теоретичної неповноцінності [11]. Але під час війни питання вже ставиться по-іншому. Первинним елементом публічних фінансів є виробник із його ставленням до зростання чи зменшення показника одержавлення ВВП. Залежність між обсягом виробництва та сумарною величиною державних фінансів задається так званою виробничою кривою, яка в більшості випадків повинна мати параболічну форму з відповідною точкою максимуму. Величина ж одержавлення ВВП є добутком обсягу виробництва та податкового навантаження, а отже, фіскальна крива виступає як похідна від утвореної виробничої кривої. Інакше кажучи, все залежить від реакції виробника, а поповнення бюджету – це вже виключно своєрідний технологічний процес.

Схематично цей процес показаний на рис. 2.

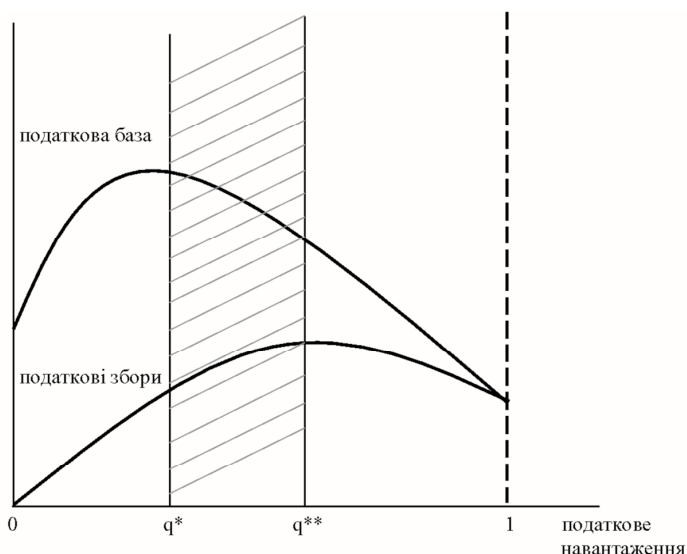

Рис. 2. Взаємне розташування виробничої та фіскальної кривих

Примітка. q^* та q^{**} – точки Лаффера 1-го та 2-го роду.

На перший погляд здається, що розгляд замість однієї кривої двох мало що змінює у вихідній концепції Лаффера. Однак це не так. Справа в тому, що точки

оптимального одержавлення ВВП на двох кривих не збігаються і між ними завжди існує деяка розбіжність. Ця розбіжність і є тим новим елементом, який відсутній у класичній теорії Лаффера. Саме на «території» між двома точками фіскального оптимуму⁶ розігруються всі драматичні події (на рис. 2 цей інтервал позначений штрихуванням). У цій фіскальній зоні виявляється глибинне протиріччя між функціями фінансової політики держави. Відповідно, потрапляння фактичного значення показника одержавлення ВВП в «зону фіскальних протиріч» означає, що виробник уже не витримує такого рівня державної фінансової експансії та переходить у режим виробничої рецесії, а бюджет, незважаючи на труднощі виробника, продовжує «жиріти». Істинна проблема будь-якої національної фінансової політики полягає в тому, що фактичне значення показника одержавлення ВВП весь час норовить потрапити до горезвісної «зони фіскальних протиріч».

Що ж дає таке розуміння взаємозв'язку економічного зростання і фіскальних вилучень при одержавленні ВВП під час війни?

По-перше, воно остаточно розвіює ілюзії щодо можливості формування оптимальної безпекової політики публічних фінансів. Такої просто не існує. Рішення про зміну рівня державних фінансів приймається або на користь виробника, або на користь державного чи місцевого бюджету. Немає ніяких компромісів.

По-друге, воно підводить до зовсім нового розуміння безпекової ефективності фінансової політики, показником якої слугує ширина «зони фіскальних протиріч», що визначається відстанню між двома критичними точками на виробничій та фіскальній кривих. Чим більша ширина цієї зони, тим більший антагонізм між функціями фінансової системи країни і тим менше шансів усунути цей антагонізм.

Мабуть, має сенс переведення проблеми в поведінкову площину та концентрація уваги на специфіці ментальності громадян і реакції національного виробника, представників центрального уряду й місцевих громад на зміни публічних фінансів в умовах війни. Велике розшарування суспільства щодо сприйняття умов військового стану і відсутність осмисленої необхідності об'єднання в єдину спільноту задля боротьби з агресором, сприйняття необхідності втрати певних індивідуальних благ задля мобілізації людських і фінансових ресурсів для військового захисту територіальної цілісності та наближення миру викристалізують тезу про те, що насправді проблема полягає не тільки і навіть не стільки у законодавчій і виконавчій владі та її компетентності в умовах війни, скільки у поведінці самого громадянина держави, що воює. Справа в тому, що наявність широкої «зони фіскальних протиріч» свідчить про деяку загальмованість менталітету громадянина і вітчизняного виробника, який є надзвичайно строкатим – від олігархів до дрібних підприємців – фізичних осіб. Розмова ж про витоки і причини такої фіскальної толерантності й менталітету українського виробника передбачає більш глибокий аналіз, ніж лише економічний – вони криються в історії та психології українського народу, а також у недосконалості створеного в попередні роки інституту поваги до власної держави.

Таким чином, побудова безпекової ефективної фінансової системи в Україні блокується ідеологічною, ментальною та психологічною непідготовленістю як

⁶ У науковій літературі дані точки отримали назву фіскальних точок Лаффера 1-го та 2-го роду.

громадян і представників бізнесу, так і органів центральної та місцевої влади, а також небажанням або неусвідомленням необхідності в умовах війни «звуження зони фіскальних протиріч» задля об'єднання заради мирного безпекового майбутнього. З огляду на те, що публічні фінанси є одночасно і фінансовою, і економічною, і філософською, і психологічною категоріями, змінитися цей стан справ може лише за умови усупільнення менталітету на основі усвідомлення необхідності одержавлення частини ВВП під час війни та сприйняття власної відповідальності за безпекові ціни суспільних благ і трансфертних платежів. Сподіватися на швидкі зміни у цьому процесі недоречно, бо, як відомо, ідеологія і психологія швидко не змінюються. Але якщо ми хочемо проводити реформи, то рухатися у цьому напрямі обов'язково потрібно.

У кризових умовах класичний підхід до публічних фінансів (збалансування бюджету, збільшення державних запозичень, скорочення соціальних трансфертів, обмеження дефіциту) трансформується у контрциклічну стратегію. Держава змушена збільшувати витрати (передусім військові та соціальні), що неминує веде до зростання бюджетного дефіциту.

Цей процес можна описати базовим рівнянням бюджетного балансу:

$$BD_t = G_t + W_t + S_t - T_t \quad (1)$$

де:

BD_t – бюджетний дефіцит у періоді t ,

G_t – звичайні державні витрати,

W_t – воєнні видатки,

S_t – соціальні трансферти,

T_t – податкові надходження.

Очевидно, що у воєнних умовах компонента W_t різко зростає, тоді як T_t може скорочуватися внаслідок падіння економічної активності.

Базове рівняння бюджетного балансу доцільно доповнити математичним моделюванням боргової стійкості.

Ключове завдання уряду в умовах військового часу – не допустити виходу державного боргу з-під контролю. Динаміка боргу описується рівнянням:

$$\frac{D_{t+1}}{Y_{t+1}} = \frac{(1 + i_t)D_t + BD_t}{(1 + g_t)Y_t} \quad (2)$$

де:

D_t – державний борг,

Y_t – ВВП,

i_t – середня ставка обслуговування боргу,

g_t – темп зростання ВВП.

У воєнних умовах характерним є зростання D_t і зниження g_t , що формує ризик боргової нестійкості. Тому важливим є залучення міжнародної фінансової допомоги (гранти, пільгові кредити), що зменшує потребу у внутрішній монетизації дефіциту.

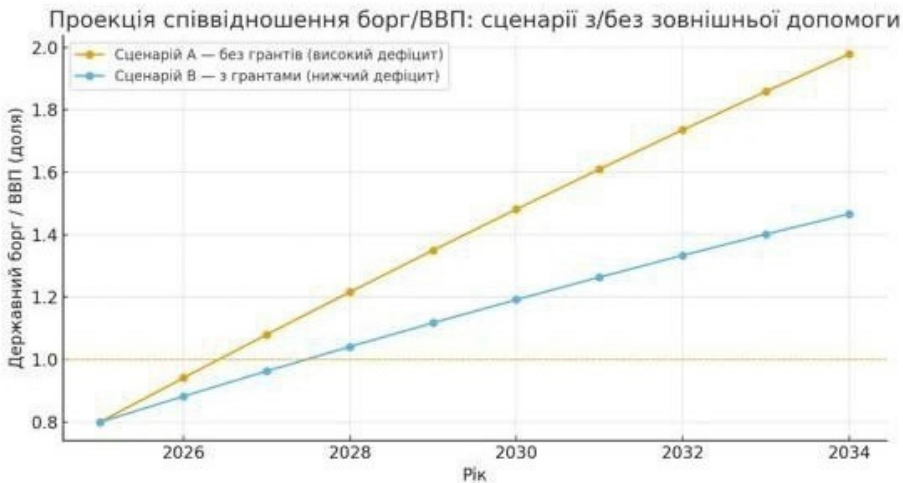

Рис. 3. Проекція співвідношення борг/ВВП: сценарії з/без зовнішньої допомоги

Джерело: складено автором.

В умовах повномасштабної війни Україна стикається із:

- рекордним зростанням військових видатків (>50% бюджету),
- передграничним рівнем державного боргу (біля 70 % ВВП);
- дефіцитом понад 20% ВВП,
- критичною залежністю від зовнішньої допомоги.

Математичне моделювання показує, що без зовнішніх грантів співвідношення борг/ВВП може досягати понад 100% уже протягом кількох років. Тому ключовими факторами фінансової стійкості публічних фінансів в умовах війни є:

1. Підтримка міжнародних партнерів;
2. Збереження функціонуючої системи оподаткування;
3. Оптимізація адміністративних видатків на утримання державних установ;
4. Поступове відновлення ВВП навіть в умовах війни.

Публічні фінанси в умовах криз та воєнних викликів виконують подвійну функцію:

- оперативне забезпечення оборонних та соціальних потреб;
- довгострокове збереження боргової стійкості та основ для економічного відновлення.

Використання математичних моделей дозволяє:

- прогнозувати динаміку дефіциту та боргу,
- оцінювати стійкість фінансової системи,
- формувати адаптивні стратегії реагування.

У сучасних умовах невизначеності традиційні детерміновані моделі функціонування складових публічних фінансів в умовах війни і міжнародної турбулентності не завжди дають достатньо надійну картину. Реальні глобальні кризи та воєнні виклики супроводжуються різкими коливаннями ключових параметрів: від темпів зростання ВВП і вартості запозичень до обсягів первинного дефіциту. У таких ситуаціях їх доцільно

застосовувати разом із стохастичними моделями, які дозволяють враховувати випадковий характер зовнішніх і внутрішніх шоків.

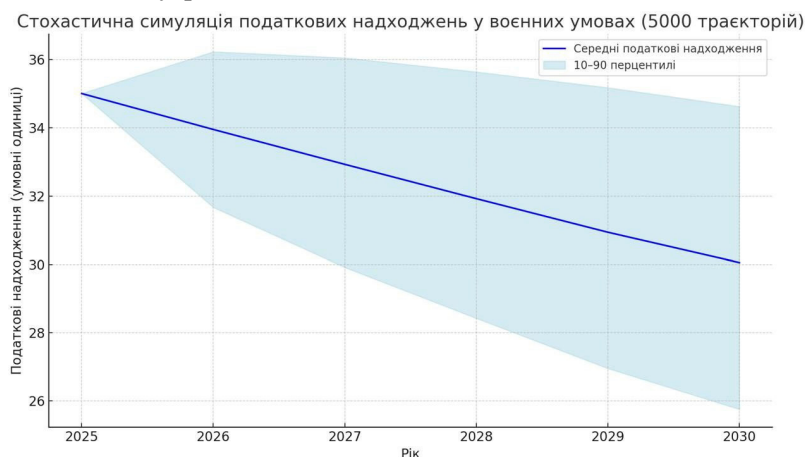

Рис. 4. Стохастична симуляція податкових надходжень у воєнних умовах
Джерело: складено автором.

Стохастичний підхід дозволяє:

- оцінювати розподіл ризиків, а не лише середнє значення;
- виявляти «хвости розподілу» — малоімовірні, але критично небезпечні сценарії;
- формувати стратегії антикризової фінансової політики, що враховують імовірнісні межі боргової динаміки;
- наочно демонструвати суспільству, як ризики та невизначеність впливають на публічні фінанси у кризовий період.

Використання стохастичного моделювання в аналізі публічної фінансової політики держави є не лише академічним науковим інструментом, але й практичним підґрунтям для ухвалення рішень у періоди воєнних викликів та глобальної нестабільності.

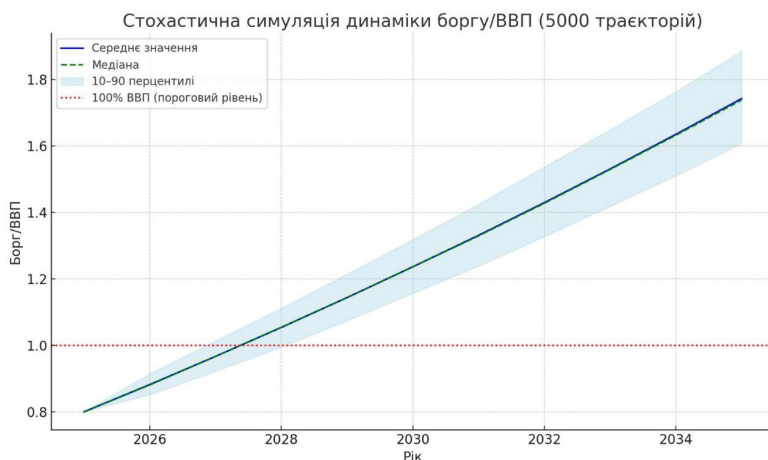

Рис. 5. Стохастична симуляція динаміки боргу/ВВП
Джерело: складено автором.

Таким чином, стохастичний підхід трансформується з абстрактної моделі у конкретний інструмент управління публічними фінансами в умовах війни і турбулентності глобального політичного та економічного середовища, допомагаючи знаходити баланс між негайними військовими і безпековими фінансовими потребами та довгостроковою борговою стійкістю.

Сьогодні світ стоїть на порозі нового витка розвитку соціально-ринкової держави. Як показує війна росії проти України, у найближчій перспективі роль держави в управлінні економікою зростає, проте корпорації не захочуть добровільно підготовувати робітників у всьому світі. Хоча саме стабільне зростання попиту є основою ринкової економіки, і без зростання реальних доходів населення неможливо збільшувати споживання. Таким чином, необхідні або нові технології, що дають змогу зберегти зростання прибутків і зарплат одночасно, або новий «соціальний фінансовий договір», який все ж змусить корпорації пристосовуватися до нових умов перерозподілу.

Поява нових кризових явищ функціонування економіки України в умовах війни, яка збіглася в часі з поглибленням світової політичної й економічної кризи, в черговий раз загострила проблему пошуку ефективних фінансових інструментів подолання негативних тенденцій соціально-економічного розвитку. Як відомо, за допомогою публічних фінансів держава може, з одного боку, коригувати потоки ринкового переливу капіталу в умовах війни, а з іншого, – ініціювати необхідні соціально-економічні зрушення шляхом формування фінансового забезпечення військових і безпекових видатків бюджету. Необхідно лише збалансувати інтереси всіх учасників перерозподільних відносин так, щоб забезпечити максимальні фінансові надходження за мінімального негативного впливу фіскалу на господарську активність платників податків. Проте це непросте здійснити на практиці навіть в умовах розвинутої ринкової економіки, не кажучи вже про складнощі оптимізації фінансового простору в країні, де іде війна.

Потрібно завжди шукати консенсус, який поєднає необхідне з можливим, збалансує суперечливі інтереси суспільства, вирішить конфлікти між коротко- та довгостроковими інтересами специфічних соціальних груп, між фінансовими потребами центру і регіонів, між податкоплатниками та реципієнтами бюджетних коштів, між споживачами і виробниками. Якщо потенційно конфліктні ситуації не будуть пом'якшені за допомогою політичних інструментів, прийти до компромісу буде важче. Більше того, всі або майже всі мають бути задоволені досягнутими результатами (перерозподілом ВВП) приблизно однаково. Лише такий компроміс може слугувати фундаментом для побудови якісно нової довгострокової суспільної конструкції повоєнної України.

Список використаних джерел:

1. Модерні фінанси : глобальні виклики і сучасні тренди. Монографія / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: Економічна думка, 2024. 1011 с.
2. Сталий розвиток України в контексті формування нового світового економічного і фінансового порядку. Моногр. / за наук. ред. А. І. Крисоватого та Є. В. Савельєва. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2019. 484 с.

3. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в XX столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів: Каменяр, 2000. 303 с.
4. The State in a Changing World. World Development Report, 1997. Washington: World Bank, September, 1997. P. 51.
5. Колодко Г. В. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму. *Економіка України*. 2010. № 9 (578). С. 4–11.
6. Sachs J. D., Larrain F. B. Macroeconomics in the Global Economy. Prentice Hall, 1993. 778 p.
7. Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави: моногр. / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 332 с.
8. Kopits G., Symansky S. Fiscal Rules. *Occasional Papers*. 1998. No. 162. P. 20–23.
9. Auerbach A. On the Performance and Use of Government Revenue Forecasts. *National Tax Journal*. 1999. Vol. 52. No. 4. URL: <https://doi.org/10.1086/NTJ41789430>
10. Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку: моногр. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 460 с.
11. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори. Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 248 с.
12. Stiglitz J. E., Rosengard J. K. Economics of the public sector. Fourth edition. 822 p.
13. Modern Ukrainian Financial Science: Theoretical Paradigm & Practical Concept of Public Finance: Monograph / V. Fedosov, A. Krysovaty, V. Oparin, P. Yukhymenko. Oklahoma City: Draft2Digital Publishing House, 2024. 447 p.

References:

1. Krysovaty, A. I. (Ed.). (2024). *Moderni finansy: hlobalni vyklyky i suchasni trendy* [Modern finance: Global challenges and current trends]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
2. Krysovaty, A. I., & Saveliev, Ye. V. (Eds.). (2019). *Stalyi rozvytok Ukrainy v konteksti formuvannya novoho svitovoho ekonomichnoho i finansovoho poriadku* [Sustainable development of Ukraine in the context of forming a new global economic and financial order]. Ternopil: Osadtsa Yu. V. [in Ukrainian].
3. Andrushchenko, V. L. (2000). *Finansova dumka Zakhodu v XX stolitti (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv)* [Financial thought of the West in the 20th century: (Theoretical conceptualization and scientific issues of public finance)]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
4. World Bank. (1997). *The state in a changing world. World Development Report 1997*. Washington, DC: World Bank [in English].
5. Kolodko, H. V. (2010). *Vid ideolohii neoliberalizmu do novoho prahmatyzmu* [From the ideology of neoliberalism to the new pragmatism]. *Ekonomika Ukrainy*, 9(578), 4–11 [in Ukrainian].

6. Sachs, J. D., & Larrain, F. B. (1993). *Macroeconomics in the global economy*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall [in English].
7. Krysovatty, A. I. (Ed.). (2016). *Fiskalniyi prostir staloho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy* [Fiscal space of sustainable socio-economic development of the state]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
8. Kopits, G., & Symansky, S. (1998). *Fiscal rules* (Occasional Papers, 162, 20–23). Washington, DC: International Monetary Fund [in English].
9. Auerbach, A. (1999). On the performance and use of government revenue forecasts. *National Tax Journal*, 52(4). <https://doi.org/10.1086/NTJ41789430> [in English].
10. Krysovatty, A. I. (Ed.). (2015). *Suchasna paradyhma fiskalnoi polityky Ukrainy v umovakh formuvannia suspilstva staloho rozvytku* [Modern paradigm of fiscal policy of Ukraine in the context of building a sustainable development society]. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian].
11. Krysovatty, A. I., & Valihura, V. A. (2010). *Dominanty harmonizatsii opodatkuvannya: natsionalni ta mizhnarodni vektory* [Dominants of tax harmonization: National and international vectors]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
12. Stiglitz, J. E., & Rosengard, J. K. (2015). *Economics of the public sector* (4th ed.). New York: W.W. Norton [in English].
13. Fedosov, V., Krysovatty, A., Oparin, V., & Yukhymenko, P. (2024). *Modern Ukrainian financial science: Theoretical paradigm & practical concept of public finance*. Oklahoma City: Draft2Digital Publishing House [in English].